

3K26

681

В. БОНЧ-БРУЕВИЧ

кар. 261 - 1

Жизни Имыл

КЪРАЧАЙ-ЧЕРКЕС КИТАБ ИЗДАТЕЛСТВО
ЧЕРКЕСК—1960

В. И. Ленин 1921 джылда.

ШКОЛ БИБЛИОТЕКА

В. БОНЧ-БРУЕВИЧ

БИЗНИ ИЛЪИЧ

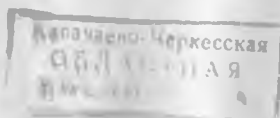

Эске тьюшюрюле

КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС КИТАБ ИЗДАТЕЛЬСТВО
Черкесск—1960

С русского на карачаевский язык
перевел *Р. Алиев*

Кар. 261 - 1

В переводе на карачаевский язык печатается по изданию:
„Наш Ильич“. В. Бонч-Бруевич
Государственное Издательство Детской Литературы
Министерства Просвещения РСФСР
Москва—1958

Эски большевик Владимир Дмитриевич Бонч-Бруевич сизге, багъалы сибийле, Владимир Ильич Ленинни юсюнден кесини эсине тюшюрюулерин джазгъанды. Ол Владимир Ильич бла иги таныш болгъанды, кёб джылланы аны биргесине ишлегенди эм кесини эсине тюшюрюулеринде Ильични юсюнден уллу халал джюрекден хапар айтады.

В. Д. Бонч-Бруевичналты джылдан башлаб революцион кюрешни джолуна киргенди. Бизни партия ол кёзюуде джанъы туа тебregenди, Владимир Дмитриевич да подполье болумда аны тюрюлю джумушларын толтургъанды. Ол ленинчи „Искра“ деген газетде къуллукъ этгенди, Россиягъа таша чыкыгъан литератураны, басма станокланы эмда уруш дружиналагъа керекли саутну ташыгъанды.

Патчах правительство аны беш кере тюремелеге салгъанды. Алай болгъанлыкыгъа, ол башына бошлукъ табханлай, джанъыдан къыйын, къоркъуудан толу революционерни джашауун бардырыб тургъанды.

Октябрны кюнлеринде Владимир Дмитриевич революцияны эм баш ишлери баргъан Петроградда Смольный—Таврический районну коменданты болгъанды.

1917-ден 1920 джылгъа дери Владимир Ильич Ленин председатели болгъан Халкъ Комиссарланы Советини ишлерини управляющийси болгъанды.

Бу китабны сабийлеге В. Д. Бонч-Бруевич джашаууну арт джылында этгенди. Владимир Ильич Ленинни юсюнден эске тюшюрюуле

тюрлю-тюрлю заманлагъа: большевик подпольени къаты кюнлерине да, Уллу Октябрь социалист революцияны ишлерине да, бизни Совет властыбызны биринчи кюнлерине да барадыла.

Бу' китабха салыр хапарланы Владимир Дмитриевич уллу суй-меклик бла эс бёлюб айыргъанды. Ол не къадар ачыкъ анъыланырча джазаргъа, Владимир Ильич Ленинни джашауунда болгъан затланы эмда ишлени бизге таза джетдирирге кюрешгенди.

— Владимир Ильич сабийлени мардасыз сую эди эмда алагъа бек уллу джан да аурута эди,—дей эди Владимир Дмитриевич.—Бу гитче китабчыкъ бизге алай бек багъалы Ленинни джылы джюрек сифатын сабийлеге бералса мен бек насыблы боллукъ эдим.

ВЛАДИМИР ИЛЬИЧНИ САБИЙ ЗАМАНЫШЫ ЮСЮНДЕН

Мен Владимир Ильични сабий заманыны юсюнден джуукъ адамларына кѣб сора эдим. Аны юсюнден хапар айтыргъа артыкъ да бек аны тамада эгечи Анна Ильичична суюе эди.

— Володя хаман да бир заманда къобуучан эди,—деб, хапар айта эди ол.—Гимназиягъа ол эртденбла тогъузну джарымына барыргъа керек эди. Тамам джети сагъатда Володя кеси уяна эди—аны киши уятмай эди. Уянгъанлай, орунда ары-бери ауа турмай, ол сагъатлай къоба эди. Тишлерин тазалай эди, бетин-къолун иги джуа эди, белине дер юсюн да суу бла ышый эди. Володя орнун кеси джыя эди. Бизни юйдегиде сабийле джумушларын кеслери этген аллай адет бар эди. Къызчыкъла кеслерине да, джашчыкълагъа да тигиллик, джамаллыкъ затлагъа къараб туругъа борчлу эдиле.

Андан сора Володя хаман да инъирден огъуна хазырлагъан дерслерин къайтарыб окъургъа олтура эди. Ол кѣзюуде анабыз эртден ушхуурну хазырлай эди. Барыбыз да хант ашаучу юйюбюзге джыйыла эдик эмда бизге берилген затны барын да ашаб бошай эдик. Ол затха артыкъ бек къараучу Володя эди; аны ашамы бек алапат эди эмда къарыусуз ашагъанланы ол хиликге эте эди.

„Бичен арбаны тик ёрге чыгъарыб баргъанча ашайды!—деб, айтыучан эди ол. Ма аурурукъса, къарыуунъ аз болукъду“,—деб мени къозуучан эди. (Мен эртденбла къолайсыз ашаучан эдим.)

Бизни терезелерибизден бичен арбала паром тохдаучу джерден тик дуббургъа, Волгадан шахаргъа чыгъыб баргъанлары кёрюне эди. Элчилени гитче атлары джегилген аур арбала, арбачыланы да кючлерини болушлукълары бла, ол тикге тырнакълаб чыкъгъанларына гитче Володя кѣб къараучан эди.

Анабыз сабийлени барыны да биргелерине элтирге азыкъ бере эди. Володя аны ранецге сала эди, аны тышында алма алса уа бек разы бола эди. Анабыз тамагъыбызны аурутмаз ючюн, чайдан сора ол сагъатлай орамгъа чыгъаргъа эркинлик бермегени себебли, Володя он минутну тынч олтуруб тура эди. Тамам тогъуз сагъат он минут болгъан заманда Володя тура эди, анабыз бла атабызгъа сау къалды айта эди, дженъил кийине эди, формагъа кёре тюймелерин барын да эте эди да кете эди.

Школдан юйге келгенден сора, ол арбазда кюннъе кёре бир неда эки сагъат чакълыны айлана эди.

Володя тюрлю-тюрлю оюнланы ойнаргъа бек сую эди. Аны хаман да атамангъа айыра эдиле. Оюнда ол тюзлюкню бек тутта эди. Ол кючлю джашчыкъ эди, алай'а тюйюшлени

В. И. Ленин—1-чи классны гимназисти. 1879.

кёрюб болмай эди, алагъа чырт къатышмай эди эм бузукъ башланнъанлай оюнну тохдатыб къоя эди.

„Бу оюн тюлдю,—дей эди ол,—бу джорукъсузлукъду“.

Оюнда атаманлыкъ этген заманда, терслик этдим деб, кесине айыб этген заманлары да бола эдиле.

Кюнорталыкъда барыбыз да столну тегерегине джыйылыб, кюнню ичинде болгъан затланы хапарын айта эдик.

Анабыз бла атабыз къулакъ салыб тынъылай эдиле эмда бизни ишлерибизге иги эс бёле эдиле.

Анабыз биз аны бла эм бир-бирибиз бла бир кюн орусча, экинчи кюн французча, ючюнчю кюн немецча сёлеширигибизни излей эди. Аны алай этгени бизге ол тиллеге юренирге бек болуша эди. Володя аланы гамам биле эди. Артхаракъ ол инъилиз, итальян эм поляк тиллени кеси окъуб билген эди. Артыкъсыз да бек гимназияны биринчи классарындан огъуна ол латин эм грек тиллени суйген эди. Ол тиллени сохдала къыйналыб анъыласала да, ол'а тынч анъылай эди.

Кюнорталыкъдан сора Володя дерслерин этерге олтура эди. Ол хар заманда да предметлени барысындан да бергенлиринден эсе кёб эте эди. Кёб окъуй эди. Володя бир классдан бирине саугъа ала кече эди, гимназияны да алтын медаль бла биринчи сохда болуб бошагъан эди.

Аны комнатасы не заманда да таза эди, китаблары, газетлери къагъытха чырмалыб, тетрадлары ариу джарашыб эдиле. Володя къаллайла эсе да тетрадны бетине уллу тамгъа тюшюрген эди. Ол аны бек уллу къайгъылы этген эди. Тетрадны бир къагъытын бери алды, башханы тикди эм ол сагъатлай ары дери джазгъан юч бетин джанъыдан кечюрдю. Дерслени заманында, алагъа бек акъыл ийген болмаса, эсин башха затха бёлмей эди. Дерслени бошагъанлай керекли китабчыкъла бла тетрадланы ранецке, къалгъан-

ны уа—столгъа неда шкафны табхаларына, тетрадькыда каталог джарашдырыб тургъан кесини библиотекасына джыя эди.

Дерслерин хазыр этгенден сора, Володя кичи эгечлери бла кызыу ойнай эди. Андан сора биз барыбыз да чай иче эдик да инъирде тамам 8 сагъатда ушхуур ашай эдик. тогъузну джарымында уа Володя тишлерин джуаргъа кете эди, джатарыны аллы бла бетин-къолун джуа эди эмда барыбызгъа да ашхы кечели болугъуз деб, джукъларгъа джата эди эмда ол сагъатлай огъуна къалкъый эди. Ол бир кесек ойнаргъа суюсе да, адам айтханнъа къарай эди: атабыз бла анабызны сёзю анъа закон эди. Ол аланы айтханларындан чырт чыкъмай эди. Юйдегиде да аны бек сую эдиле.

У Ю К Ъ Л А

А енин Шушенское деген узакъ Сибирь элде ссылка-сын чеге эди. Ол бизни партия къуралыб тебреген джыллада эди. Партиягъа иги адамланы джыяр ючюн, аны къурар ючюн, Владимир Ильич ссылкада да кѣб ишлей эди. Аны юсюнден ол статьяла джаза эди. Статьяланы джашыртын чыкыгъан газетде басмаларгъа тышындан башларына бош болуб, мадарлары болгъан джолдашланы къолларына тюшюрюрге керек эди. Алай'а къалай?—ма ол кыйнагъан зат бола эди. Владимир Ильич полицияны эм жандармланы агъартыр ючюн кѣб сагъыш этген эди эмда анъа мадар да табхан эди. Ол статьяланы уюкъланы олтанларына тигиб, Астраханда полиция кѣз-къулакъ болуб тургъан эски революционерка Лидия Михайловна Книповичге иерге таукел болду.

Книповични къуру партия билген талай аты бар эди:

„Дяденька“, „Дедов“, „Бабушка“. Ол кертиси да бизни барыбыздан да тамада эди. Ишге джанын-къанын да бергени, партияны эм къоркъуулу ишлерин таукел тындыргъаны ючюн аны Владимир Ильич сыйын бек кёре эди. „Бабушка“ статьяланы уюкъладан алыб аланы басмагъа урууну тындырлыкъ джолдашлагъа берлигин ол биле эди.

Кёб заман кетгенден сора Книпович меннъе хапар айта эди:

— Исси джаз кюн эди. Почтальон эшигими къагъыб, меннъе посылка келгенин билдирген къагъытны тутдурду. „Кимденди эке бу?“—деб, сагъыш этдим. Къуралыб почтагъа чабдым. Повестканы кёргюздюм. Талай минутдан посылканы чыгъардыла. Посылканы алгъанымда кёрдюм: ол Минусинскден болду. Ийген адамны тукъуму меннъе белгили тюл эди. Бу не сеирди? Юйге келиб ашыгъыш ачханымда, кийнлген, алай‘а энтда деменъили тукъум уюкъланы алдым. Ичлерине къарагъанымда, мен танымагъан хат бла джазылгъан письмону чыгъардым. Окъуйма...

Сора Книпович кесини сёзлери бла джугъунда къоймай Владимир Ильични письмосуну хапарын айтды.

— „Багъалы амма, сизни джел аурӯудан аурӯгъаныгъыз бизни бек къайгъылы этеди... Докторла быллай къыйын аурӯуда адам аякъларын джылыда тутаргъа керекди дейдиле. Сизни джылы аякъ кийимигиз болмагъанын билебиз эм суукъ аурӯудан аурӯурсуз деб къоркъабыз. Астраханда теңизден эм тубанладан хаман да мылы болгъанлай турады, кюн да бек тюрлениучю болады. Тилейбиз, бу уюкъланы кийиб джюрюгюз, аурӯумагъыз. Уюкъла алкъын игидиле, олтанлары эки къатдыла. Биз мында, Сибирде, аланы хаман кийиб джюрюйбюз да бек джаныбызгъа джарайдыла. Биз аллахгъа шукур, саубуз, эсенбиз тамам джюрекден сизге да аны излейбиз. Надя сизге поклон эм салам иеди. Сизни

хаман да ашхы сѣз бла эсине тюшюргенлей турады. Мен да сизге не къадар ашхылыкъны излейме“. Андан ары уа адам айырмазча къуйрукълу къол салыныб эди. Мен ол сагъатлай посылка Владимир Ильичден болгъанын билдим. „Алай‘а уюкъла неkdиле?“—деб, мен сагъыш эте эдим. Ала-ны иги тинтиб, олтанларын сѣгерге кѣлюме келди. Комна-таны крjочок бла бегитдим да терезеден кѣрюнмезча эм узакъ мjойюшге жанладым сора олтанны эслеб, ариу сѣ-гюб тебрeдим. Книзни бери буруб къарагъанымда, акъ къагъытны мjойюшчюгюн кѣрдjом. Мен ашыкъдым эмда инъичге, уакъ джазылгъан къагъытчыкъланы чыгъардым. Мен Владимир Ильични хатын таныдым. Ол Ленинни статья-лары бла газетни редакциясына письмо эди. Ма уюкъла-ны Ильич меннѣе не ючюн джибергени. Статьяланы полну тjубюнде джукъ джашырыучу джеримде джашырдым. Уюкъ-ланы кийиб айланыб тебрeдим, хоншуларыма аякъларымдан суукъ урламаз ючюн доктор кий дегенди деб, билдирдим. Статьяланы ышаннъылы къоллагъа тjошерча этдим...

Артхаракъ Владимир Ильич бла Надежда Константи-новна Женевада болгъан заманда, Надежда Константинов-нагъа мен Владимир Ильични статьяларын Астраханнъа но-лицияны эркинлигине ашырылгъан Книповичге нек джибер-ген эди деб сордум. Надежда Константиновна да аны анъы-латды.

Книпович акъыллы, сынамлы конспиратор болгъанын Владимир Ильич биле эди. Ол посылканы „хыйлачыгъы“ болгъанын анъыларына толу ийнаныб эди. Посылка кеси уа кишини сеирсиндирлиги джокъ эди: Книповични джел аурууу боллукъ эди, ол тjубеген затды. Алайда охранка посылкадан хапар билсе да, полицияны ачыкъ эркинлигинде тургъан адамны адреси бла иерге киши да таукел болур деб, аны акъылына келлик тjол эди.

Джукъа къагъытда джазылгъан статьяланы юсюне экинчи кииз олтанланы Владимир Ильич кеси тикген эди. Бары да тыннъандан сора ол къагъытчыкъла тийиб табмазча болгъан эдиле.

Этген иши Владимир Ильични кесини кёлуне джетген эди. Ол таб, чурукъчу болаллыкъма эмда, къыйынлыкъ джетген кюн, ол усдалыкъ бла ач къаллыкъ тюлме деб, накъырда эте эди.

Посылканы Минусинскге табдыргъан эм къыйын иш болуб чыкъгъан эди. Владимир Ильич уюкъланы гетенни ичине салыб, тышындан тикген эди, хатын тюрлендириб юсюне адресин джазгъан эди. Иш билинсе айыб келмез ючюн посылканы ийгенни киши билмезча, болмагъан адресни джазгъан эди. Шушенскоени юсю бла къайсыла эсе да бир кюпселени озгъанлары бла хайырланыб, къалай-алай болса да деб, арбачы-элчиден уюкъланы къайдан болса да Минусинскге джуукъдан почта бла иерге деб тилеген эди. Ол арбачыгъа он сом берген эди. Арбачы уюкъланы олтургъан джерине сугъуб, хар затны да кереклисича этерме эмда почта квитанцияны ызыма къайта келтирirme, деди.

Кёб турмай кюпселе джолгъа чыкъдыла. Владимир Ильич аланы джолгъа хазырланнъанларына къараб турду эм ала джолгъа чыкъгъанларында, иш таб боллукъду деб, таукел айтды.

— Арбачыны иги тюрсюню барды: хыйласы джокъду, — деди ол. Бир ыйыкъ чакълы бир кетгенлей, билмей тургъанлай Ленин джашагъан юйню терезесин ким эсе да къакъды, Надежда Константиновна джаулулгъун къысыб босагъагъа чыкъды. Аны аллында таныш арбачы сюелиб тура эди.

— Хозяйка сизмисиз? — деб, сорду ол.

— Хозяинигиз'а къайдады?

Владимир Ильич терезеден къараб, ким эсе да Надежда

Константиновна бла сѣлешгенин кѣрюб босагъагъа чыкъды.

— А, сау-эсен болугъуз?—деб, арбачы къуанды.—Ма, квитанциянъы да, ачханъдан къайтханын да алыгъыз, марджа. Владимир Ильич,—квитанция ючюн сау болугъуз, ачхадан къайтханы уа керек тюлдю, ол сизни къыйыныгъыз ючюн болсун,—деди.

— Не къыйынды ол,—деб, арбачы джуаб этди.—Бош зат ючюн аллай бир ачханы алыргъа джарамайды? Сибирде аллай зат джюрюмейди. Бизде хоншу-хоншусуна болушхан адетди... Биз'а хоншу болабыз—былайдан мени элиме къуру джюз бла джыйырма къычырым барды,—ачхадан къайтханын алыгъыз марджа...—деб, ол джетиден къаллай бир эсе да артыгъы болгъан бир сомну чыгъарды.

— Бизде уа,—деб джуаб этди Владимир Ильич,—сабий-леге саугъа ийген адет барды. Сизни сабийлеригиз бармыды?

— Болмай'а, айхай, бардыла—ала менде бешдиле. Биркъаумлары джортадыла, башхалары аналарыны юбкаларындан тутханлай турадыла, эм гитчечиги алкъын къоюндады...

— Да бек да игиди, юйге чайчыкъ ичерге киригиз, мен'а бусагъат келеим.

Надежда Константиновна арбачыны юйге чакъырды.

Дженъил огъуна Владимир Ильич биргесине да талай зат: хозяйкасына къысаргъа джаулукъ, къалач тизиу, леденец конфетле, дагъыда не эсе да татлы затла эм эки букварь алыб къайтды.

— Была сизни юйдегигизгедиле, къатынынъа эм сабийлеригизге менден поклон беригиз,—деди Владимир Ильич. Муну да гитчечикге,—деб, хурджунундан экп боялгъан гинджичикни чыгъарды.—Была уа уллуракълагъа.—Ол башха хурджунундан джыйырма чакълы топуракъдан этилген солдатчыкъланы чыгъарды. Букварла да тамадалагъа.

Аланы барын да Надежда Константиновна чырмаб, тью-юмчек этиб арбачыгъа берди.

— Сау болугъуз, бюсюреу этеме! Атыгъыз'а къалайды?

— Владимир, атамы аты Ильич.

Арбачы ийилди да чыкъды.

Почта квитанцияны ол сагъатлай отда кюйдюрдюле.

Талай ай кетгенден сора „джангъыз олтанлы“ уюкъланы „Бабушка“ бек суюб киеди деб, Владимир Ильич ханпар алды.

кар. 261

ЛЕНИНИ ДЖАШАУУНА КЪОРКЪУУ БОЛАДЫ

Бир джолда 1905 джыл Фонтанка бла Мойканы арасындагы орамчыкъда юлени биринде бизни Петербургдагы партия организациябызны уллу джыйылыуу болургъа керек болгъан эди. Айтылгъан сагъатха биз, кѣб болмагъан бир къаум, джыйылыугъа тебрedik. Александринский театры къатында адам ишекли болурча бир баргъанланы кѣрдюк; ала сансыз айлангъанча джюрюрге кюреше эдиле. Ала шпикле болгъанларын анъыларгъа кыйын тюл эди. Биз да ары-бери чачылыргъа ашыкъдыкъ.

Орамчыкъланы бирине бурулуб, бизни партиячы джолдашыбыз Мария Александровна Дубинина бла бетден бетге тюртюлюб къалдым.

Мария Александровна меннге джити къараб, сора аз эслерча кѣзю-башы бла билдирди. Мен джыйылыуу боллукъ джерде иш таб болмагъанын анъыладым.

„Владимир Ильич къайдады?—деб, кѣлуме келди.—Туберик джерибизде болурму? Ол тутулуб къалгъан болурму?“.

Ленин Петербургга эмиграциядан кѣб болмай келген эди. Ол паспортлары бла квартираларын дженъил-дженъил аушдура, джашыртын джашай эди.

Ол партия ишни тюз арасында эди. Ол кѣзюуде революцион къозгъалыу бютеу къралны алгъан эди. Ленин кѣб адамгъа тубей эди. Хаман да партия джыйылыулада бола эди эмда хар кюн сайын танылыб къалыр къроркъууда айлана эди.

Ильични тутулургъа джетиб къалгъаны къуру бир кере болуб къалмагъан эди.

Мария Александровна мени къатым бла озду. Мен орамдан ѳтдюм да аллымда биринчи тюртюлген тюкенчикге не болса да бир уакъ-тюек алайым деб кирдим. Андан чыгъыб, Мария Александровнаны ызындан тебретим. Ол ызына къарады, сора мени кѣргенлей ол сагъат кѣгет магазинъе кирди. Мен аны ызындан кирдим.

— Не болгъанды?

— Засада...

— Ол андамыды?—деб, сатыучу мен чекдирирге тилеген алмаланы алыргъа узакъ мюйюшге кетгенлей, Мария Александровнагъа сордум.

— Джокъду.

— Надежда Константиновна?

— Джокъду.

Ачха тѣлеб тюкенден чыкъдыкъ.

Не этебиз? Владимир Ильичге къалай билдиреик? Не этиб да ангъа джашырылгъан квартирагъа баргъан джолда джолугъургъа керекди.

Кѣб турмай биз Надежда Константиновнагъа тюбедик. Ол да Владимир Ильични къайда болгъанын билмей эди.

Биз тюбеширик джерибизни тегерегинде орамчыкълада тохдамай айлана эдик, кѣб джолдашларыбызгъа тюбей эдик, къоркъуу болгъанын билдире эдик эмда ким болса да Владимир Ильичге тюбей, анъа хапар билдире деген муратда аланы тѣрт джанына джибере эдик.

Джюрек къайгъылы эди: „Владимир Ильич керти ары баргъан болурму? Керти ол тутулгъан болурму?“

Орамчыкъланы барында да айланыб, Мария Александровнагъа джюзюнчю кере тюбей, биз бек къайгъыгъа кирдик. Алай'а, джан кымылдамагъан орамчыкъгъа кысха бурулуб, биз ол сагъатлай Владимир Ильични кѣрдюк. Орамчыкъда ашыкъмай тѣрт джанына да къарай бара эди. Бизни эслеб, ол бир керти кесекге тохдады. Мен ызыма къарадым — артыбызда киши джокъ эди. Ол заманда Владимир Ильичге болумланы билдирдим эмда къаты бла оза туруб силдедим:

— Ызыгъызгъа бурулугъуз! Засада! Ызлабдыла!

Ол кирпичин да къакъмады, бир кесек арлакъгъа барыб арбазгъа ташайды. Мен дагъыда ызыма къарадым: тегерегибиз къайгъысыз эди.

Мария Александровнаны ызындан мен джазар къагъыт сатхан бир гитче магазинчикге кирдим. Мария Александровна аны-муну дегенча затланы ашыкъмай сайлай, нени да сатыб ала эди, мен'а терезени къатында сюелиб орамгъа къарай, мени магазинде тургъаным сатыучу тишируну ишекли этмез ючюн, заман-замандан Мария Александровнаны ашыкъдыра эдим.

Талай минутдан Владимир Ильични вороталадан чыгъыб,

ызына къараб эмда келген джанына дженъил айланыб тебрегенин кёрдюм.

Мен Мария Александровнаны ашыкъдырдым. Ол сагъаглай ол ачха тёледи, биз да Владимир Ильични узакъдан кёзден тайдырмагъанлай ызындан тебретдик. Владимир Ильич арба тутуб кетгенин кёргеникде, джюрегибиз хош болду. Владимир Ильични аллын сакълаб тургъан Надежда Константиновна бла башха нёгерлерибизге хапар билдирир ючюн биз ызыбызгъа къайтдыкъ. Бизни джарыкъ болгъаныбызны кёргенлеринде, Владимир Ильичге хапар джетгенин эмда ол къоркъуусуз болгъанын сёзсюз апыладыла.

Энди къалгъанлагъа да кетерге боллукъ эди. Тёгергибизде шпикле айлана эдиле, ала бетлерибизге уятсыз джити къарай эдиле. Шпиклени ызыбыздан юйге келтирмез ючюн „къуйрукъну“ къоратыр джанын керти къайгъысын кёрюрге керек бола эди. Орамчыкъда тёгерек айланыб мен чынъ артында Невский проспекте тюшдюм эмда, дженъил огъуна, айлана тургъан халкъгъа къатышдым. О. Н. Попованы магазинине кириб, узагъыракъ комнатларыны биринде олтуруб сакъладым, бир кесек тургъанлай джашыртын джолу бла арбазгъа чыкъдым эмда андан бизни тюбешиучю джерлерибизни бири болгъан „Вперед“ деген китаб магазинне джыйылдым. Былайда къоркъуудан хапарлары бар эди. Бизни организациябызгъа провокаторла сугъулгъанлары, бизни конспирациябыз бузулгъаны—эм башы уа—Владимир Ильичге къоркъуу болгъаны бизге ачыкъ болду.

— Ала аны ызындан келген эдиле. Аны тутаргъа излеген эдиле!—деб, бир-бирибиз бла сёлеше эдик.

— Анъа Питерден кетерге керекди!—деб, нёгерле таллай кере къайтарыб айта эдиле.

Владимир Ильич бир кёзюуге дери Петербургдан кетсин деб, биз къоймай къадалыб тебретдик.

Ол да кёб турмай Финляндияны Куоккала деген джеринде „Ваза“ атлы, виллада анъа хазыр болгъан комнатагъа кёчген эди. Былайда ол статьяла эм брошюрала джаза эди. Мындан къоркъууну да исдемей Петербургга келе эди, ишчилени джыйылыуларында сёлеше эди.

А Н А Н Ы С А У Г Ъ А С Ы

Эмиграцияда болуб, бир кёзюуде, Владимир Ильич Женева кёлню бойнунда Лозаннада джашай эди. Мен бизни партияны ишлери бла анда кёб болуучан эдим. Сора бир джолда, Владимир Ильич Швейцарияда эки ыйыкъны джолоучу болургъа къуралгъан заманда, бизни басмадан чыгъарлыкъларыбызны, дагъыда бек керекли почта бла газетлени анъа къалайгъа иерибизни юсюнден мен аны бла сёлеширге келдим. Владимир Ильич не затха эсе да бек къуаныб эди.

— Келчигиз бир, Надя бла меннъе анам къалай аламан саугъа ийгенин кёргозеим мен сизге,—деди ол меннъе.

Биз энишге, юйню арбазчыгъына, тюшдюк. Былайда кёб болмай къабларындан алыннъан джабба-джангъы эки ариу велосипед: бири эркишники, экинчи уа тиширыунукъу тура эди.

— Къарачыгъыз, къалай аламандыла! Бу бары да На-

дяны ишиди. Къаллайла эсе да мени велосипедде джюрюрге суйгеними анама джазгъанды. Анамы ол къулагъына кириб, бизникилени барысы бла биргелей кереклисича бир ачха къурагъанды, Марк Тимофеевич'а (ол, Анна Ильиничнаны эри Елизаров болгъанды) бизге Берлинде эки велосипедге заказ бергенди. Сора ма сенигъе—транспорт обществодан посылканы къалайгъа табдырыгъыз дейсиз?—деб билдирдиле. Къайсы болса да бир джашыртын литература неда ким болса да бизге китабла ийген болурму,—деб, мен алай акъыл этген эдим. Келтирселе уа джашыртын литературангъ!.. Къарагъыз бир, къалай алапат велосипедледиле!—дей Владимир Ильич, шиналары кѣбдюре эм гайкалары тарта алагъа къарай эди.—Айда, аначыгъым! Биз энди, Надя бла мен, кеси кесибизге джюйюсханлабыз. Темир джолну къоюб, энди велосипедле бла джолоучу боллукъбуз. Джол мешокланы артларына байларбыз, энди аланы сыртыбызгъа кѣлтюрюб айланыргъа керек болмайды.

Владимир Ильични ол билмей тургъанлай келген сау-гъагъа къуаннъанын анъылар ючюн, къараб кѣрюрге керек эди. Владимир Ильичге эм Надежда Константиновнагъа аны анасыны эм юйдеги адамларыны эс бѣлгенлери аны барындан да бек къуандыргъаны бизни барыбызгъа да ачыкъ эди. Ол артыкъ да бек аны кѣлюн иги эте эди.

МАРИЯ АЛЕКСАНДРОВНА

Владимир Ильич анасын бир да бек сую эди. Мария Александровна сабийлерин алапат юретген эди. Ол аланы мардасыз сую эди. Аны сабийлери эркинлик ючюн кюрешиуге кьатышханларына келю уллу бола эди. Алагьа кьыйын, тегереклери кьоркьуулу болгьанын ол биле эди эмда аланы джашуулары ючюн хаман да кьайгьылы болуб тура эди. Аны сабийлерин тута эдиле, тюремелеге сала эдиле, узакь ссылкалагьа ие эдиле. Ангьа, кьарт тишируугьа, джашын неда кьызын керюб селешир ючюн тюремелени приемнаяларында кьб сагьатланы олтурургьа керек бола эди. Мария Александровна не тюрюю кьыйынлыкьны да бюгюлмей келтюре эди, джашауу кьыйынлыкьлары бла таймаздан кюрешиб тура эди.

1905 джыл революцияны кюнлеринде Владимир Ильич Женевадан Россиягьа джашыртын келди. Алай'а ол кюнлени

болуму, таб джашыртын туругъа да болмазча алай къоркзуулу эди Владимир Ильич мычымай Петербургдан ызына кетерге керекли болгъан эди.

Мария Александровна Владимир Ильични кзуру бир талай кюнню кёрсе да джашындан джангъыдан айырылыргъа керекли болгъан эди.

Россияда бек кыйын заман башлангъан эди—патчах правительство революционерлени ачы кыйынлыкълагъа тубете эди. Аланы кёбюсюн асмакгъа аса эдиле, ссылкалагъа, каторга ишлеге ие эдиле. Тюрмеле марданы тышын-да толгъан эдиле.

Ол заманда революцион иш джюрютген огъай эсенъ, бир-биринъ бла тубеген да кыйын эди. Алай болгъанлыкъгъа мен, Мария Александровна ол кёзюуде джашагъан, Ленинни эгечи Анна Ильичнада болуучан эдим.

Мария Александровна хар заманда да ачыкъ эди, Володядан хапар джокъмуду, киши келмегенмиди, письмола келмегенмидиле деб сора эди. Анда болуучула Владимир Ильичден билген затларын ангъа айтыргъа кюреше эдиле.

Джылла бара эдиле. 1914-чю джыл джетди. Биринчи дуня къазауат башланды.

Къазауат Мария Александровнаны юйдегисине да къатылгъан эди: Мария Ильична, Ленинни эгечи, фронтда эди.

Не эсе да эртденбла алты сагъат чакълыда телефон зынъырдагъан тауш келди.

Джетдим.

— Сиз меннге келирге боллукъмусуз?—деген къарыусуз къарт тауш эшитдим.

„Кимди бу?—сагъыш этеме.—Тоба асда, да бу Мария Александровнады да!“

Мария Александровна Ульянова, В. И. Ленинни анасы.

— Айхай, бусагъат бир минутдан!—Кесим'а не болгъанды деб, сорургъа таукел болалмайма.

— Дженъил келигиз! Тилейме, дженъил... Маня тас болгъанды...

— Алай дегенигиз?—Айтыргъа да ашыгъама:—Огъай, ол сабба-сауду. Мен къатынымдан тюнене письмо алгъанма, ол анъа фронтда тюбегенди. Ол лазаретде милосердия сестрады.

— Болургъа мадары джокъду!—деген джарыкъ тунакыракъ тауш эшитеме.

— Тюздю. Сиз ийнаныгъыз...

— Сиз мени алдай болмазсыз?

— Огъай, огъай, Мария Александровна, письмону да келтирirme.

— Сакълаб турлукъма... Дженъилирек, дженъилирек...

— Бусагъат чабама...

Мен Мария Александровнагъа чабдым.

Зынъырдатама.

Ол азгъын, къайгъылы болумда, эшикни манъа кеси ачды. Аны арыкъ, инджилген бетинде джарыкъ къан тамгъалары джюрегини къайгъылылыгъын билдиредиле.

Мен анъа къатыным Вера Михайловнаны письмосун окъудум. Мария Александровна кёл басды эмда мени сынаргъа талай соруу сорду.

Мен анъа конвертде почтаны штемпелин кёргюздюм, ол да ол сагъатлай джылы-джылы ышарды эмда меннъе иги хапарчыкъ келтиргеним ючюн бюсюреу этди.

— Мен'а хаман Маняны юсюнден сагъыш этиб, кечени узунуна джукъламай тургъанма. Анъа бир къыйынлыкъ джетмеге эди...

Ол мени джылы къалачла бла чай ичерге элтди. Мен

аны кызыны юсюнден билген хапарымы барын да: ол заманда фронтда врач болуб ишлеген мени кыатыным бланы кыайда тюбегенлерин, ол тюбешиу фронтдан ненча кыычырым узакъ болгъанын, Мария Ильиничнагъа кыоркыуу болгъаны бла кыалгъанын, пленнге тюшерча кыоркыуу болгъанын, кыалгъанын айтдым.

Кете туруб, мен Мария Александровнагъа фронтдан не тюрлю хапар алгъанымы да ангъа билдире турургъа кыаты сёз бердим. Ол сагъатлай огъуна дагъыда Мария Ильиничнаны юсюнден не зат болгъанын да джаза турурча кыатыныма письмо джазаргъа сёз бердим.

Алай бла айырылдыкъ.

* * *

Да, ма Мария Александровна аушхан кюн да келди. Ол ёбге ауруудан кесини башха кызы Анна Ильиничнаны кыолунда ёлдю.

Ол тынч эмда даурсуз ауругъан эди.

— Мындан кыобмазлыгъымы мен билеме... Кыарыуум кетиб барады,—дей эди ол, мен кыашыкчыкъ бла ангъа кофе ичирген заманымда.

— Мен хаман Володымы юсюнден сагъыш этеме... Аны кёрюрге меннге мадар табылмады... Ангъа мени саламымы, бюгеу суймеклигими айтыгъыз!.. Аны кёзлеринден джыламукълада чыкыдыла.

— Аначыгъым, кыайгъы болмагъыз!—дей эди Анна Ильинична ангъа кесини джыларын кючден тыя.—Биз барыбыз да сизни блабыз, да сизни блабыз, Володя сизни бланы, барыбыз да сюебиз сени...

Мария Александровна таушсуз бошалыб бара эди.

Эки кюнден ол аунду.

Биз Владимир Ильичге бла Мария Ильиничнагъа фронтха телеграмма бердик, алай'а басдыргъынчы ала дже-талмадыла. Владимир Ильич эмиграцияда эди, Мария Ильинична джаралыланы лазаретлери бла узакъда эди. Телеграмма аны бир ыйыкъдан табхан эди.

Мария Александровнаны биз Петроградда Волково къа-бырлада асырагъан эдик.

Къазауат Ленинни нёгерлерин эмда шохларын бирер джары чачхан эди. Мария Александровнаны асырагъа джанъыз ол кёзюуде Петроградда болгъанла келген эдиле.

Къабырлагъа гробну биз экеулен, Анна Ильичнаны эри Марк Тимофеевич Елизаров бла мен, къолларыбызда кёл-тюрюб элтген эдик. Къабырны юсюн ёлген кеси бек сюй-ген джанъы гокга хансла бла джасагъан эдик.

...Владимир Ильич Швейцариядан Петроградха келирге мадар февраль революциядан сора табхан эди.

Петроградда ишчиле, солдатла, матросла анъа тюрберге аллына къуанчлы чыкыгъан эдиле.

Экинчи кюнюнде Владимир Ильич анасыны къабыры-на барды.

Хаман да тёзюмлю, кесин къолда тутта билген Владимир Ильич бир заманда да артыкъсыз да башха адамла бол-гъан джерде ичин билдирмей эди.

Алай'а ол анасына къалай джумушакъ джюрек бла къа-рагъанын биз барыбыз да биле эдик эм Волково къабыр-лада гитче къабыр тёбечикге элтген джолчукъ Владимир Ильични эм аур джолларыны бири болгъанын анъылай эдик.

Эгечлерни эм шохларыны ичинде Владимир Ильич кѣбырны кѣатында тохдады, бѣркюн алды, башын да энишге тутду. Бети кетиб, джюреги кѣлтюрюлюб, ол мыдах сюелиб эди.

— Мени анам, анам!..—дей, ол акѣыртын аз эшити-
лирча айтды.

Джукѣ айтмай багѣалы кѣбыргѣа бек энишге ийилди.

ЛЕНИН

КЕЛГЕНДИ

Мартны аягында 1917 джыл ол заманда чекни тышында, Швейцарияда, джашаргъа керекли болгъан Владимир Ильич не къарыуун да аямай, не къадар дженъил Россиягъа келирге мадар къурай айланады деген хапарла бизге келе тебретиле.

Европада империалист къазауат бара эди, къралланы араларында чекле джабылыб эдиле, аланы юслери бла ётген, артыкъсыз да Лениннге, алай тынч тюл эди. Франция бла Англия—патчахлы Россияны къазауат негерлери—Ленинча уллу революционерни Ата джуртуна иерге къоркъгъанларын биз биле эдик. Патчахны агъызгъандан сора къуралгъан Болджаллы правительствону болушлугъуна, айхай, ышаныргъа керекли болмай эди. Ол правительство буржуазиягъа къуллукъ этген адамладан къуралгъан эди. Ала Ленинни келлигин суймей эдиле эмда андан къоркъгъан эте эдиле.

Биз, большевикле, къалайда да революцион кюрешиуню бардыра эдик. Ол заманнъа бизни кючюбюз ёсген эди: кёб-кёб джолдашларыбыз тюрмеледен эмда ссылкадан къайтхан эдиле. Заман къайгъы, къаты эди, биз барыбыз да Владимир Ильични ол сагъатда къаллай бир керекли болгъанын кючлю эскере эдик.

Билмей тургъанлай, Владимир Ильич Швециядады деб хапар келди, бир кесекден—ол Финляндиягъа ётгенди, эм ахырында, ол 3 апрелде инъирде Петроградда боллукъду деб эшитдик.

Биз андан кеч хапар билдик, кюн'а иш кюн тюл эди. Газетле чыкъмай эдиле, заводла бла фабрикала ишлемей эдиле, почта да алай эди. Алай'а большевик партияны Петроград комитети Питерни эм Кронштадтны ишчилерине, солдатларына эмда матросларына Владимир Ильични келлигини юсюнден билдирирге къолундан келди.

Инъирде сагъат джетиге биз Петроград комитетни юйюню къатында джыйылдыкъ, къызыл байракъны да джайыб Финляндский вокзалгъа тебрedik. Вокзалгъа не къадар джуукълашыб баргъаныбызгъа кёре, ол къадар бизге ишчиле да кёб тюбеб бара эдиле. Ала да Лениннъе тюберге аллына бара эдиле.

Халкъ кёбден-кёб болуб бара эди. Аскер частла кескин атлам бла бара эдиле. Оркестрле согъула эдиле, революцион джырла тёгюле эдиле.

Финляндский вокзалны къатында саулай площадь эмда анъа чыкъгъан орамла минъле бла ишчиледен эмда солдатладан толгъан эдиле. Ала Лениннъе салам айтыргъа, аны алгъышларгъа, керек болсала, революцияны джауларындан сакъларгъа келген эдиле.

Кючлю броневикле келдиле. Кёз байланыб тебреди. Поездни келирине кёб къалмагъан эди. Ол кёзюуде суу

джагъа орамда кронштадт матросланы толу саутланнъан колонналары кёрюндюле. Ленин Петроградха келеди деген хапарны эшитгенлей, морякла „уруш къайгъыны“ сигналын ургъандыла эмда талай минутлан Кронштадтны бютеу матрослары джыйылгъандыла. Ала ол сагъатдан Финляндский вокзалда сыйлы къараулну джюрютюк эм Владимир Ильични сакълар ючюн отрядла къурагъандыла.

Финск залив алкъын буздан арытылыб бошамагъан эди, матросла кеслерини представителлерин буз джаргъан кеме бла джиберген эдиле. Ала вокзалгъа заманында келирге, кечге къалмазгъа приказ алгъан эдиле. Заман аз къалгъан эди. Буз джаргъан кеме эм баралгъанын аямай Петроградха баргъан эди. Андан кронштадтчыла дженъил барыучу катерлеге кёчгендиле. Литейный кёпюрню къатында катерле тохтагъан эдиле. Кронштадтчыла вокзалгъа келдиле эмда сыйлы къараулгъа сюелдиле. Поездни келирине энтда джыйырма минут къалгъан эди.

— Матросла Ленин джолдашдан алагъа бир-эки сёз айтсын деб тилейдиле, аны Владимир Ильичге айтыгъыз,— деб, морякланы бири менден тиледи.

Сакълауубузну ахыр минутлары бек созулгъан эдиле. Ма чынъ артында узакъда тубан къатыш паровозну отлары кёрюндюле. Айланчдан джарытылгъан поезд джыланча кёрюнюб айланды. Джуукъдан-джуукъ, джуукъ...

Бары да вагонлагъа атылдыла. Паровоздан башлаб бешинчи вагондан Владимир Ильич чыкъды. Аны ызындан Надежда Константиновна, дагъыда энтда джолдашла... чыкъдыла.

— Смир-но!—деб сыйлы къараулгъа, аскер частлагъа, вокзалда, площадда саутланнъан ишчи отрядлагъа команда берилди.

Оркестрле „тjубеўню“ сокъдула, аскерле „къараулгъа“ алдыла.

Къараб-къарагъынчы таушла тохдадыла, джангъыз оркестрле сокъгъанларын бардыра эдиле, ансы. Ол сагъатлай халкъ бютеу кымылдады эмда аллай кючлю, аллай тамам джюрек бла мен чырт ёмюрде да эшитмегенча „ура“ тауш чыкъды...

Владимир Ильич бизни бла къуаныб саламлашды да кесини ашыгъыш джюрюшю бла алгъа тебреди, алай'а ол заманда дагъыда кючлю „ура“ айтылды. Владимир Ильич тохдады эмда бир кесек джунчуб:

— Неди бу?—деб сорду.

— Бу революцион аскерле бла ишчиле сизге салам бердиле,—деб, ким эсе да джуаб этди.

Владимир Ильич кёлю кёлтюрюлюб, сыйлы къарулу фронту бла бара эди. Биз матрослагъа джетдик. Мен Ильичге матросла сангъа тынъыларгъа сие эдиле дедим. Владимир Ильич тохдады эм матрослагъа айланыб саламлашды.

Владимир Ильич вокзалны подъездине чыкъгъанында, джангъыдан кючлю „ура“ айтылды. Оркестрни таушу, революцион джырла, саламлашхан таушла—бары да океан толкъунну дюнъюрдеген таушуча, бир кючлю уллу дюнъюрдеген тауш болуб къалды.

Прожекторланы таякълары кёкге созулдула. Ол къайгъылы, ары-бери чабхан, къалтырагъан жарыкъ къаллай эсе да артыкъ да бек къуанч болум къурай эди.

Владимир Ильич броневикиге минди. Площадда сабыр дюнъюрдеген тауш тёнъереди эмда ол сагъатлай минъ санлы джыйылгъан халкъ тохдады. Таушсуз болду.

Владимир Ильич талай секундну тынъылагъандан сора сёлешиб тебреди. Къыйналыб тышында кёб джылланы

айлангъандан бери ол аны халкъны аллында биринчи сёлешгени эди. Ол ишчилени, солдатланы эмда матросланы власть ючюн кюрешиуге чакъыра эди.

Сёлешуюн ол:

— Социалист революция джашасын!—деб бу сёзле бла бошады.

И Л Ь И Ч С О Л У Й Д У

Джай 1917 джыл Владимир Ильич кесини бек арыгъанын сезди. Ол джукълаялмай, башы кючлю ауруб тебреди, бети аман болду. Биз барыбыз да Владимир Ильични саулугъу къолайсыз болгъанын кере эдик эмда анъа солу деб, къаты болгъан эдик.

Тамам ол кезюуде мен станция Мустамякиге, анда дачада джашагъан юдегиме, тебреген эдим. Владимир Ильич бизге келирге талай кере сёз берген эди, алай'а ишле аны джибермей эдиле. Кете туруб Владимир Ильичге, Надежда Константиновнагъа эмда Мария Ильиничнагъа, сизге комнатала хазыр болгъандыла деб, Владимир Ильич Петроградда къаты ишинден ычхынырына ышанмагъанлыгъыма, къайтарыб айтдым.

Билмей тургъанлай экинчи кюн сагъат бешде къарайма да кесими кезлериме ийнанмайма: бизге Демьян Бедный

кенъ джауорунлары бла къалгъанланы джашыра салыб келеди, аны ызындан да къолунда гитче чемоданчыгъы бла Владимир Ильич эмда Мария Ильинична. Алай болса да Владимир Ильич солургъа келирге аллангъан эди.

Ол вокзалдан конспирацияны тута, бизге тюз тартыб келиб къалмай, арба тутуб Демьян Бедныйге баргъанды, андан ары уа арбачы кетгенден сора, экиси да бизге къычырым бла джарымны джаяу атлангъандыла.

...Ингъир болгъанында, биз барыбыз да балконда джыйылдыкъ. Сеирлик шош эди. Джел ингъирги тубанны тютюнчюгюн аз-буз къымылдата эди. Кюн батхан джарыкъ узакъда кёрюнгъен джерлени алтын бетли эте эди, джасай эди. Учукъыйыры болмагъан кёлню къурч бетли этди. Акъырын, артдан'а таукелден-таукел, таушну уллудан уллу эте, бир-бирлерине кечеги чыпчыкъла къычырыб тебретиле. Гылын къушиу ачы къычыргъанындан бир джанына юрке, къалайда эсе да джуукъда битдирле таушсуз оза эдиле.

Владимир Ильич джумушакъ шиндикни сыртына таяныб, сагъышлы болгъан эди. Биз барыбыз да тынъылаб эдик. Шыкыртсыз-шыбыртсыз эди.

— Къалай аламатды!—деб, Владимир Ильич аз эшитилрча айтды.

Ол ёрге туруб, акъырын юйге тебрети. Мени къатыным Вера Михайловна, Владимир Ильич джукъалаялмай къыйналгъанын биле эди да, ангъа рюмкачыкъда джашилирек бетли джукълатыргъа джарагъан дарман хазыр этген эди да андан ич деб тиледи. Владимир Ильич бой салыб ичди эмда акъыртын башына чыкъды.

— Бир джукъалаялгъа эди!—деди, Вера Михайловна.

Биз барыбыз, тубюнде къалгъанла, аламат июнь ингъирни тынчлыгъын бузабыз деб, къоркъгъандан шы-

бырдаб селеше эдик, аякъларыбызны бурунларында джюрюй эдик. Эртденбла биз Владимир Ильични кертиси бла да джукълагъанын билдик. Джарыкъ къобду.

Кюн-кюнденкесини халын игиге таныб тебреген эди. Кёбюсюне ол Мария Ильична бла, бир-бирде уа бютеу бизни компаниябыз къатыш джагъасында ол олтурургъа суюген кёлге айлана барыргъа суюе эди.

Аны бла мен талай кере джуунургъа баргъан эдим.

Владимир Ильич аламат джюзюучю эди. Мазаллы кёлню узунуна джюзюб кетиб, анда суугъа джатыб толкъунлада чайкъала туруучан эди...

Мен Владимир Ильичге кёлню суукъ болуб баргъан джерлери барды, кеси да вулкандан болгъанды, ол себебли бек теренди, бургъан, тартхан джерлери барды, кеси не кёб адам кетеди, къысхача узакъгъа джюзмезге сакъ болургъа керекди деб айтыб кюреше эдим. Ол'а исдемей:

— Суугъа кетедилеми, дейсе?..—деб, Владимир Ильич сорур эди.

— Хо, кетедиле. Ма энтда кёб болмай...

— Ну, биз кетмезбиз...

— Суукъ болуб баргъан джерлеми, дейсиз? Ол'а иги тюлдю...

Алай болса да хата джокъду, биз кюнчюкде джылынырбыз...

— Теренмиди?..

— Андан терен къайда болсун!

— Тюбюне джетиб кёрюрге керекди.

Анъа джукъ айтмагъандан игиси болмагъанын мен анъыладым.

Тамам керти спортсменча, ол мени—ол хапарларымдан къызгъандан къызыб бара эди.

Сен къараб-къарагъынчы, ол кѣлню тюрлю джанындан чабыб барыр эди, андан сора ол сагъатлай кѣлге ташайыр эди—сора тас болур... Тас болуб кѣрюнмей туруп эди. Ол кыйын минутлада къаллай кѣб тюрлю къайгъыла келедиле башынъа.

Сора билмей тургъанлай, узакъда-узакъда сууну башына чыгъар эди, сыртына бурулур эди неда эки къолу бла да баш тюрклерин сылай, суудан белине дери кѣрюнюр эди. Андан сора бетин сюрте эди да:

— Не айтасыз сиз? Быллай алааматды! Бек игиди,—деб меннѣ уллу кыйчырыр эди.

Дагъыда ол сагъатлай тас болур. Сакълайса, сакълайса... Джокъду, кѣрюнмейди, кѣрюнмейди! Дагъыда джанъыдан андан да арлакъда чыгъар, башы аз кѣрюнюр. Сыртына джатар, солур, андан бурулуб сажна бла сермегенча джюзер! Катеринъ къайда къалады, ол'а учады.

Сора дагъыда узакъгъа ташайыр...

Ма, суу джагъагъа джюзер муратлы болгъан болур. Дженъил огъуна сыртына айланыб не баралгъанын аллына тебреди. Къоллары кѣзюу-кѣзюу кыйсха-кыйсха кѣрюнедиле. Джуукъдан-джуукъгъа келеди, дагъыда суудан чыгъады дегенча боласа... Алай'а ол суйген затындан кесин айыралмайды. Ма энтда суугъа ташайды да тас болду, чартлаб чыкъды—дагъыда биягъынлай...

„Кѣл джагъагъа ол къачан чыгъарыкъды экен?“—деб, мен къайгъылы болама.

Ма суудан кѣрюндю, андан хайда бир толкъунну бирине чартлатыб тебреди. Сора сууну сай джери бла кѣл джагъагъа чабды.

— Болгъан болур, энди!

— Бек разыды, кѣлню махдайды. Сууну тюрлю-тюрлю джылыракълыгъын, суугъуракълыгъын махдайды. Сууну суугъурагъына тюрлюб ол, кюйдюргенча андан кюннѣ

чыкыгъан хапарын айтады. Кертиси да кёл кьоркзуулуду! Былайда туугъан фин чабакчыла да кёл джагыасындан алай узакыгъа джюзерге кьоркыадыла.

Былайда кыалай этериксе?

Владимир Ильичден джашыртын, джуунуучу джерден узакы болмай кыайыкы кыураргы таукел болдум. Алгыын кыайыкыла бла ким озар деб джюзюучю заманлада, мен иги тарта биринчи болуучан эдим. Оя кюн огыуна кыайыкы тутаргы бардым. Менне тюбедиле да сордула:

— Сизни бла тюнене джууннган ким эди?.. Ма, джюзюучю десенъ

— Ол менне джуукы джетген, Балтика флотну морягыды,—деб, билдирмез ючюн джунчумай алдадым. Солургы келгенди да ма суйген затын кергенинде, бабушча ол сагыатлай суугыла...

Моряк болганы былай кыарагъанлай да белгилиди. Ма джюзюу десенъ, джюзюу.

Сора андан биз турган джерлеге Балтика флотну офицери алапат джюзюучюню юсюнден хапар джайылды.

ТАЗА ТАБАКЪЛАНЫ ОБЩЕСТВОСУ

Бары да террасада столну тегерегине олтурдула. Столну джанында юч сабий: эки кызычкыкъ бла бир джашчыкъ бар эди. Ала салфеткаланы кекюреклерине такъ-гъандыла эмда шорпа къачан бериллигин сакълай, тынч олтура эдиле. Владимир Ильич алагъа къарай эди эмда акъыртынчыкъ селеше эди. Сора шорпа бердиле. Сабийле кьолайсыз ашай эдиле, шорпа тюрленмегенча табакълада къалыб кетди. Владимир Ильич онъсунмайын къарады, алай'а джукъ айтмады. Экинчини бердиле. Чот биягъынлай болду: энтда асламысы табакълада къалыб кетди.

— Сиз'а, таза табакъланы обществосуна член болгъанмысыз?—деб билмей тургъанлай Владимир Ильич аны къатында олтургъан Надя деген кызычкыкыгъа айланыб сорду.

— Огъай,—деб Надя акъыртынчыкъ джуаб этди эмда джунчуб башха сабийлеге къарады.

Сен'а? Сен'а?—деб, джашчыкыкыгъа да, кызычкыкыгъа да айланыб сорду.

— Огъай, биз член тюлбюз,—деб сабийле джуаб этдиле.

— Алай деген неди? Алай кечге нек къалгъансыз?

В. И. Ленин эгечинден туугъан Виктор бла Горкалда. 1922.

— Биз билмей эдик, бизни ол обществодан хапарыбыз джокъ эди!—деб, сабийле ашыгъыш айтдыла.

— Ол иги тюлдю. Сокъуранырчады! Ол эртдеден бери тургъан обществоду.

— Биз'а билмей эдик!..—деб, Надя кѣлоне джетгенча айтды.

— Алай болгъанлыкъгъа, сиз ол обществогъа джарарыкъ тюлсюз. Сизни ары аллыкъ тюлдюле,—деб, Владимир Ильич ышармай, кюлмей айтды.

— Нек? Не ючюн алмайдыла?—деб, сабийле бир-бирлерини аузларына чабыб сора эдиле.

— Къалай, „не ючюн“? Сизни табакъларыгъыз къалайдыла? Къарагъыз! Табакъларыгъызда болгъанны барын да къоюб олтургъансыз, сизни къалай аллыкъдыла?

— Биз бусагъат ашаб бошайыкъ!—деб, сабийле табакъллада болгъан затны ашаб думп этиб тебретиле.

— Ну, сиз тюзеле эсегиз, ол заманда кѣрюрге боллукъду. Анда хар заманда да табакълары таза болуб тургъанлагъа значокла да беретиле,—деб, Владимир Ильич айтыуну бардыра эди.

— Значокла да!.. Сора къаллай значокла?—деб, сабийле сора эдиле.—Ары къалай кирирге боллукъду?

— Заявление берирге керекди.

— Кимге, сора?

— Меннге.

Сабийле столну джанындан къобаргъа эркинлик тилетиле да заявление джазартгъа чабдыла.

Талай замандан ала террасагъа къайтдыла эмда къуанчы бетден Владимир Ильич Лениннге къагъытны бердиле.

Владимир Ильич окъуду, юч халатны тюзетди эмла мюйюшюнде джазды:

„Алыргъа. В. И.“

ОКТАБРНЫ БИРИНЧИ КЮНЛЕРИНДЕ

Октябрь революцияны биринчи кюнлеридиле. Петроград къайгъылыды. Барысы да нени эсе да сакълайдыла. Смольный халкъдан къайнайды...

Мында, Смольныйде, большевиклени баш штаблары: Военно-революционный комитет тохдагъанды. Владимир Ильич да мында эди. Ол келгенле бла джарыкъ саламлаша эди, алагъа кюнню ичинде баргъан ишлени артыкъсыз да бек Зимний дворецни къатында эмда анъа кирген джерледе не этилине тургъаныны юсюнден хапар сора эди.

Владимир Ильични Смольныйде болгъан хапары большевиклени арасында терк джайылды. Кёбле аны кёрюрге суюуб, былайгъа келе эдиле. Комнатагъа тышындан адамла да къараб тебретиле. Анъа тюрю-тюрю газетлени хапарчылары, аланы ичинде тыш къралланыкъыла да тюшерге кюреше эдиле.

Халкъны кёбю тамам былайгъа келгени, былайда вос-

станиеге башчылыкъ этген центр ишлегенин ала бир ишек-сиз эслегендиле. Ышаннъылы къараул салыргъа керек бола эди.

Смольныйни комнаталарыны биринде беш джюзден артыкъ саутланнъан ишчи бар эди. Ала къызыл гвардиячыла эдиле.

Аладан сакълаулукъ этерге джетмиш беш адамны сайларгъа оноу болду.

Отуз джыл болгъан, чырайлы ишчи, бёркюню тюбюнден бурма чачы къарай, ол джаш, рахат кескин команда береди:

— Тизилигиз!

Къараб-къарагъынчы бары да орунларына сюелдиле. Шошлукъ: не шыкъырт, не тауш джокъду. Эшиклени жанларында сакълаулла къатыбдыла. Командир, не затха да, таб ёлюмге да хазыр джетмиш беш адам керекди деб билдирди.

Бютеу отряд алгъа бир атлам этиб къатды. Командир адамланы сайлады, начальникни эмда аны бла аушуна турурча эки адамны айырды.

— Джукъ болгъаны болса...—деб, къашын-башын туюб эскерте тохдады.

Ол сагъат пропускла хазырландыла.—1-чи номери болгъан пропускну Владимир Ильичге бердиле.

— Неди бу? Пропуск? Неге керекди?—деб, Владимир Ильич сорду.

— Керекди. Не болады, не къалады... Смольныйни сакълауна къурагъанбыз. Къарарыгъыгъызны тилейме...

Владимир Ильич эшикден къарады эм аскер тизгинде айыбсыз сюелиб тургъан отрядны кёрдю.

Къалай джигитледиле! Онъсунуб къарарыкъса!—деди, ол кёлюне джараб.

Эшикден кирген джерде комнатаны тышындан да, ичинден да сакълаулла суюлдиле. Начальник ол сагъат арадагъы отряд бла байлам къурады.

Халкъ кёбден-кёб келе эди.

* * *

Владимир Ильич Болджаллы правительствону сакълагъан юнкерле чёкген Зимний дворецни алыу созулгъанына бек къайгъылыды.

Революцион аскерлеге къошулгъан гвардиячыла Павлов полкга Зимнийге джетген орамланы алыргъа буйрукъ берген эди.

Полк тюз дворецни къатында бетджан этгенди.

Матросла джетдиле. Ала ол сагъатлай, тохдамай, терктерк чабыб Дворец площаддан ётдюле да Зимнийге джетген джерлени алдыла. Штурм башланды. Ол талай сагъатны баргъан эди.

Павлов полкнун эм кызыл гвардиячылары ызларындан тарта, матросла кючлю уруу бла дворецни мазаллы эшиклерин ачдыла эмда аны ич юйлерине къуюлдула.

Крейсер „Аврора“ Невада тохдады. Анъа тобланы дворецге айландырыргъа буйрукъ болгъан эди. Аллай буйрукъ Петропавловск къала да алгъан эди.

„Аврора“ бла Петропавловск къаланы тоблары штурмну башлангъанын билдирдиле. Кызыл гвардиячыла, матросла эм солдатла Зимнийни эм баш пунктларын—басхычланы тышына чыгъыучу эм ичине кириучю джерлерин алдыла. Ол 25-чи октябрдан 26-гъа кёчген кече Зимний дворец революцион аскерле бла алынган эди. Болджаллы правительство тутулган эди эмда къараул бла Петропавловск къалагъа ашырылган эди. Керенский тишируу чебген

кийиб, Зимний дворецден джашыртын чыггыучу джолу бла чыггыб, американ посольствону автомобилінде къачхан эди.

* * *

Тери курткасы бла аллай кёнчеги юсюнде болгъан солдат-самокатчик коридор бла терк аскер атлам бла ашыггышды. Инбашы бла аны сол къолу бла тута баргъан джол сумкасы барды.

— Военно-революционный комитетни штабы къалай-дады?—деб, эшиклени къатында сакълаууллукъ этиб тургъан, эки кызыл гвардиячыгъа сорду.

— Сеннге уа ким керекди?

— Ленин! Донесение!

Сакълау бурулуб негерине айтды:

— Разводящий керек болады... Курьер келгенди. Пропусксуз... Штабха. Ленинни излейди...

Разводящий чыкъды. Курьер къайдан эмда кимден келгенди деб сорду.

— Зимний дворецден... Главкомандующий Подвойский-ден.

— Джюр...

— Донесение!—дейди самокатчик, хоншу комнатаны эшигине кире.—Ленин керекди.

Владимир Ильич келди.

— Не сёзюнъ барды, джолдаш?

— Сизмисиз Ленин?

Самокатчик Владимир Ильичге сеирсиниб къарады; аны кёзлери къуанчлы джылтырадыла. Ол сумкасыны туюмесин терк тешеди, къаггытчыкъны чыгъарады, аны Владимир Ильичге сакъ тутуб узатды. Къолун башына элтиб кысха рапорт берди:

— Донесение!

— Сау бол, джолдаш,— деб Владимир Ильич анъа кьолун узатады.

Ол джунчуду эмда Владимир Ильични кьолун эки кьолу бла да тутду. Ышарады, джанъыдан кьолун башына кёлтюреди, кескин, аскерчича тегерек айланыб, тири-тири атлаб кетеди.

Бара тургъанлай Владимир Ильич кьол салгъан къагъытчыкъны сумкасына салады.

„Зимний дворец алыннъанды, Болджаллы правительство тутулгъанды, Керенский къачханды!“—деб, Владимир Ильич донесениени тышындан дженъил окъуду.

Ол да окъуб бошады, хоншу компнатадан къызыл гвардиячыла кьошулуб кючлю айтылгъан „ура“ тауш эшитилинди.

— Ура!— деген, тауш къалайдан да келе эди.

* * *

Кече сагъат төртде биз арыб, алай‘а Смольныйден кьуанчлы чыгъыб тебрedik. Мен Владимир Ильичге кече бизде къалайыкъ дедим. Алгъаракъгъа Рождественский районнъа телефон бла сёлешиб, уруш дружина разведка этиб, орамланы тинтерге буйрукъ берген эдим.

Биз Смольныйден чыкъдыкъ. Шахарда джарыкъ джокъду. Биз автомобилге миндик да мени юйюме кетдик.

Владимир Ильич бек арыгъан болур эди, автомобилде къалкъый бара эди. Табылгъан зат бла аузландыкъ. Мен Владимир Ильични солутур ючюн не затымы да кьурадым. Джазаргъа стол, къагъыт, мерекеб эм библиотеказы болгъан, башха уллу болмагъан компнатада мени орундугъумда джатаргъа аны кючден алландырым.

Мен хоншу комнатада диванда джатдым. Владимир Ильични керти джукълагъанын билсем, ол заманда джукъларма деб, мурат этдим.

Не болады, не къалады деб юйге кирген эшиклени болгъан сынджырчыкъла бла, крючокчукъла бла бегитдим. Уруб кирирге, Ленинни тутаргъа, ёлтюрюрге боллукъдула деген сагъыш келиб, герохланы да джерледим.

Керек болур деб, ол сагъат меннъе белгили джолдашланы, Смольныйни, район ишчи комитет бла профсоюзланы телефонларын башха къагъытчыкъгъа джаздым. „Гузабада унутуб къоймазча“,—деб кёлюме келди.

Владимир Ильич кесинде комнатада электричествону джукълатханды. Тынъылайма: джукълаймыды экен? Джукъ эшитилинмейди. Къалкъый тебрейме, ма бусагъат джукълайма деб тургъанлайыма Владимир Ильичде джарыкъ джылтырады.

Мен сакъ болдум. Аны орнундан таушсуз къобханын эшитеме, мени эшигими акъыртынчыкъ ачды, мени „джукълагъаныма“ ийнаныб, кишини уятмазча аякъларыны бурнунда шыбыртсыз атлай, джазыугъа джарагъан столгъа барды. Столну джанына олтурду, мерекеб шышаны ачды да не эсе да бир къагъытланы да джайыб ишге синъди. Ала бары да меннъе ачыларакъ болуб тургъан эшикден кёрюне эдиле.

Владимир Ильич джаза эди, буза эди, окъуй эди, дагъыда джаза эди, чынъ артында уа, бир ишексиз жанъыдан ариу къагъытха кёчюре тебреди.

Владимир Ильич отну джукълатыб, оруннъа джатыб джукълагъанында, петроград кеч къачхы эртден кёгериб тебреген эди, танъ джарый эди. Мен да къалкъыдым.

Эртденбла мен Владимир Ильич сау кечени ишлегенди эмда бир ишексиз, бек арыгъанды деб юйдегиледен даур этмезлерин тиледим.

Билмей тургъанлай эшик ачылды да ол кийиниб, тири къуанчлы накъырда эте комнатадан чыкъды.

— Социалист революцияны биринчи кюню бла!—деб, барыбызны да алгъышлады.

Джыйырма сагъатлыкъ къаты иш кюнден сора не кёб болса эки, юч сагъат джукълагъанлай, кертиси да ол, джукъудан ашхы тойгъанча, аны бетинден арыгъаны барды деб джукъ танырыгъынъ джокъ эди.

Нёгерлерибиз келдиле. Барыбыз да чай ичерге джыйылгъаныкъда эмда бизде кече къалгъан Надежда Константиновна кёрюннъенинде, Владимир Ильич хурджунундан джазылгъан къагъытчыкъланы алды да бизге бу уллу кюнледе джазыб тургъан, кесини айтылгъан „Джерни юсюнден декрет“ деген ишин окъуду.

Кёб турмай биз Смольныйге джаяу тебретдик, андан сора, трамвайгъа миндик. Владимир Ильич орамлада юлгюлю джорукъну кёрюб джарый эди.

Инъирде, Советлени Экинчи Бютеуроссия съездлеринде рахатлыкъны декрети алыннъандан сора, Владимир Ильич съезд бир адамча къуаныб алгъан джерни юсюнден декретни артыкъ да бек кескин тышындан окъуду.

СОЛДАТ ЁТМЕК

Большевиклени партиясы властны къолгъа алыб, артха къояргъа болмагъан ишлеге къараб тебреди. Халкъгъа рахатлыкъны берирге Германия бла патчах башлагъан къазауатны тохдатыргъа керек эди. Элчилеге помещикледен сыйырыб джер берирге керек эди. Ашарыкъ болумну джарашдырыргъа керек эди, ол болум'а 1917 джылда джылаулукъ эди: шахарлада адамлагъа ачлыкъ джетген эди. Дженъил оноу этилирге керек эди да правительство аны этди.

Ол сагъатда Петроградда темир джоллада тургъан ун бла мюрзеу джюкленнъен эшелонла капиталистледен сыйырылгъан эдиле. Шахарда булка магазинлени иелеринде эм уллу тирменчиледе запасха джыйылгъан кёб ун табылгъан эди.

Ол затланы кючюнден, бизге карточкала бла хар кюннъе бирер фунт ётмек бериб тебретиле. Алай'а тышындан алкъын

джукъ келмей эди да кѣб турмай джанъыдан джетдирирге, ѳтмек юлюшню гитче этерге керек болду. Алай бла Петроградда биз ѳтмекни сегиз этиб бир юлюшюне джыйылдыкъ. Сора, ма ол заманда Совет правительство тургъан Смольныйни коменданты Мальков джолдаш, болгъан запасыбыз бошалды, ол огъай эсенъ, ѳтмекни сегиз этиб бир юлюшюн берирге къарыу джокъду деген, мыдах кюн болду.

Мен Халкъ Комиссарланы Советини ишлерини Управлениесине ашыкъдым. Ары Петроград тышындан мюрзеу къачан алыргъа боллугъуну юсюнден телеграммала келирге керек эдиле.

Эртден джети сагъатха джуукъ эди. Бир кесекден ишлени Управлениесине аскерден бош болгъан солдат келди. Ол кѣзюуде Германия бла джарашыу болгъан эди да солдатла юлерине кетерни аллы бла бизге кѣб кириучен эдиле. Биз алагъа китабчыкъча басмалангъан Совет власть бегитген джерни юсюнден декретни бериучен эдик.

Мен почтагъа къарай тура эдим да солдатха мени сакъла деб тиледим. Ол, ишлени Управлениесин приемнаядан айыргъан бурууну артында сюелиб эди эмда, хар затха сеирсиниб къарай эди. Ол кѣзюуде меннѳе бизни буфетчицабыз Маня келди:

— Къалай этебиз, Владимир Дмитриевич? Бизде бир зат да джокъду: не шекер кесек, не ѳтмек туурагъан, болгъан затыбыз чай бла туз...—деб, ол юсюнде эки стакан чайы бла туз орунчугъу болгъан саханны кѣргюздю.—Мен муну Владимир Ильичге къалай элтеим? Джыларгъа аздан къала, ол ачды!—дей эди ол.

Солдат бизни сѣлешгенибизге тынъылады.

— Алай джарамаз!—деб, ол сагъатлай ол абадан сѣлешди.—Ким къалай болса да Владимир Ильични уа биз ач этмезбиз!—деди.

Сора инбашын силкиндириб, сыртында солдат мешогун тюшюрдю, чурукъ башыны ичинден джюлгюч чыгъарды, аны дженъил ачды, мешокну тешди, тегерек ётмек буханканы джартысын ызына, мешогуна, сукъду, джартысын'а кескин солдат атлам бла Манягъа дери барыб, саханнъа былай айтыб салды:

— Ма бу ётмекчик Владимир Ильичгеди.

— Сау бол сен, солдатчыкъ!—деб, Маня къуанды эмда ол сагъат Владимир Ильични кабинетине кетди.

Талай минутдан Владимир Ильич кесини кабинетини эшигин ачды эмда солдатха айланыб бютеу комнатагъа абадан айтды:

— Сау бол сен, багъалы джолдаш! Быллай татлы солдат ётмек мен ёмюрде да ашамагъан эдим...

— Бу олмуду? Владимир Ильич кеси?.. Ну и ну!..—деб солдат джунчуяракъ айтды. Ма Ленин къаллайды... Татлы тилли... Ол кесек зат ючюн, къалай джюреги бла бюсюреу этеди!.. Ол бизникиди, Владимир Ильичди!

С О В Е Т Г Е Р Б Ъ

Бизни къралда хар зат да джангыдан кърала эди. Кърал герб да, халкъланы историяларында ёмюрде болмагъан, ишчиле бла элчилени дуняда биринчи къралларыны герби, джангы болургъа керек эди.

1918 джылны аллында меннъе гербни суратын келтирдиле. Мен да ол сагъат аны Владимир Ильичге элтдим.

Владимир Ильич ол кёзюуде кесини кабинетинде Яков Михайлович Свердлов, Феликс Эдмундович Дзержинский дагъыда джолдашланы бир къауму бла ушакъ эте тура эди. Мен суратны Ленинни аллына столгъа салдым.

— Не затды бу—гербмиди?.. Къараргъа сеирди!—деб, ол столгъа къабланаракъ, суратха къараб тебреди.

Бары да Владимир Ильични тегерегин алдыла эмда аны бла бирге гербни проектине къарай эдиле.

Къызыл фонда тийиб келген кюнню таякълары будай кюлтелени ичинде джылтырай эдиле; ичинде оракъ бла

чөгюч бир-бири юсюнде эдиле, кюлтелени байлауларыны ичинден кёкге, кюн таякълагъа къылыч айландырылыб эди.

— Сеирди!—деди Владимир Ильич.—Идея барды, алай'а къылыч неге керекди?—деб, ол бизни барыбызгъа да къарады.—Биз урунабыз, биз къазауат этебиз, пролетариатны диктатурасын бегитгинчи эмда къралыбыздан акъ гвардиячыла бла интервентлени кысдагъынчы къазауат этерикбиз. Алай'а бизде артыкълыкъ башчылыкъ этерге боллукъ тюлдю. Къазауат бла джукъ алгъан политика бизники тюлдю. Джауларыбыздан кесибизни къоругъан болмаса, биз кишиге чабмайбыз, бизники къоруу къазауатды. Къылыч да бизни эмблемабыз тюлдю. Бизни джауларыбыз къуругъунчу, бизге чабыуулну тохдатхынчы, къоркъуу тохдагъынчы бизни пролетар къралыбызны къорур ючюн биз аны кюлубузда къаты тутаргъа керекбиз, алай'а ол хаман да алай болуб турлукъду, деген магъана тюлдю. Бютеу дуняда халкъланы къарнашлыкълары бегитилсе, къылыч бизге керек боллукъ тюлдю. Бизни социалист къралыбызны гербинден биз къылычны къоратыргъа керекбиз...—деб Владимир Ильич инъичге кыйылгъан карандаш бла суратда къылычны бузду.—Андан къалгъан бла уа герб игиди. Келигиз проектни бегитеик, дагъыда бир кере Совнаркомда сюзербиз. Аны дженъил этерге керекди...

Ол суратха кеси кюл салды.

Ленинни айтханына эсин ийиб тынъылагъан суратчы гербни джанъы эскизин дженъил келтирирге сёз берди.

Талай замандан суратчы экинчи кере келгенинде, Владимир Ильичде кабинетде скульптор Андреев олтуруб эди. Ленин ишлей эди, келгенле бла селеше эди, скульптор'а акъыртынчыкъ диванда олтура эди, альбомда да сурат сызла тарта эди. Ол Ленинни портретин этерге хазырлана эди.

Джанъы суратха къараб тебреник. Къылыч сурат да энди джокъ эди, гербге уа джулдуз салыныб эди.

Андреев да къалгъанла бла бирге къарай эди.

— Да сизни акъылыгъыз бла къалайды?—деб, Владимир Ильич анъа сорду.

— Бек игиди, джанъыз энтда бир кесек..

Суратчыны эркинлиги бла Андреев карандашын алыб, былайда огъуна столда гербни суратын кѣчюрдю. Ол кюлтелени къалыныракъ, кюн таякъланы джылтырагъанларын андан да жарыгъыракъ этди, къалай эсе да барын да кескинирек, жарыгъыракъ этди. Джулдузну беш ахырлы формасы кескинирек болду эмда “Бютеу дунияны пролетарлары, бирлешигиз!” деген лозунгачыкъ окъулурча болду.

Россия Совет Федератив Социалист Республиканы Владимир Ильич айтханнъа кѣре этилген гербинин ол проекти 1918 джылда бегитилген эди.

Ол кеслерини туугъан Совет властарын джауладан сакълагъан бютеу уруннъанлагъа анъылашыннъан зат эди.

Гербни тѣббесинде джылтырагъан беш ахырлы джулдуз бизни Аскерни эмблемасы—къызыл аскер джулдузчукъ болду.

Энди бизни къралыбыз Совет Социалист Республикаланы кючлю Союзу болгъанды. Совет Союзну гербинде оракъ бла чѣгюч эмда тийиб келген кюнню таякъларында джылтырагъан алтын кюлтеле бардыла.

Дагъыда хар республиканы да кесини герби барды. Республикаланы герблеринде кюн къралы тау тѣббелерини эмда джагъасыз тенъизни артларындан чыгъады. Хар гербде лозунг: „Бютеу дунияны пролетарлары, бирлешигиз!“ деген лозунг бла уруннъанланы биринчи къралларыны эмблемасы—оракъ бла чѣгюч.

КРЕМЛДЕ

Дженъил, къысха атламла алкъын киши болмагъан коридорда тауш этедиле. Ол Владимир Ильич эртден-бла эртде кесини квартиринден Совнаркомгъа ашыгъады. Аны кабинетини эшигинде сакълаул кесин къатдырады эмда ёхдем къуанч бла анъа честь береди.

— Здравствуйте, товарищ! — деб, Владимир Ильич ачыкъ саламлашды.

— Здравствуйте, Владимир Ильич! — деб, командирле-ни кремль школундан кызыл аскерчи ачыкъ, тири джуаб этди.

Владимир Ильични кабинетини эшигин этгенлей, анда, ол простой жарыкъ комнатада, уллу къарыуну излеген иш башлана эди. Владимир Ильич не затда да къаты джорукъну сие эди. Эртден почта, башха да фронтладан телеграммала да бир башха салыныб тургъан столгъа къараб, Владимир Ильич ол пачканы ала эди эмда тышындан къарагъан адамны андан'а джукъ анъылай

болмаз деб кёлюне келирча аланы дженъил окъуй эди. Ол'а аланы азбар этиб къоя эди, артда да бир сёзюн унутмай айта эди. Кеси да цифрланы адам сеирсинирча, ары дери аланы кёб окъуб тургъанча, алджамай эсинде тута эди. Телеграмманы джиберилген эмда келген заманы, керек болса, ол заманда сёзсюз сагъат эм минут заманы, къычырымланы, маршланы, поездлени джюрюшлерини, къызыл аскерчилени санларыны, тобланы, шкоккланы, вагонланы эмда паровозланы неллай бир болгъанларыны цифрларын эсинде айхай сёзсюз тута эди.

Документлени ол алай окъугъанын онла бла, джюзле бла кёрмесенъ, кертиси бла да ийнаныргъа да боллукъ тюл эдинъ. Кертиси да ол мыйысына бютеу эслегенин къысха огъуна сыйындыргъан гений адамны, башына не затны да сыйындырыр ючюн, аллай бир сеир эси эмда анъысы болургъа керек эди.

Телеграммагъа къарады—ол сагъатлай картагъа: биринчиге, экинчиге, ючюнчюге... Къалайда да картала тагъылыбдыла эмда аны кесини къолу бла фронтла белгиленибдиле. Джау бизни джаш социалист республикабызгъа ёшюнлеб келе эди. Джаула: акт гвардиячыла эмда интервентле кёб эдиле.

Кюннъе не зат болгъанын, артдагъы донесениелеге кёре фронтлада не тюрлениуле болгъанларын Владимир Ильич белгилей эди. Барын да сюздю, бичди, столгъа барды эм дженъил-дженъил бир-бири ызындан телеграммала джазыб тебреди. Телефонла зынъырдадыла, телефон сёлешиуле къуюлдула, тюз провод бла тёрт джанына чакъыруула—северге да, югга да, востокга да, западха да болдула. Бары да гюрюлдеди эмда ишледи!..

Ма алай бла хар кюн, ыйыкъдан ыйыкъгъа, айдан айгъа барады. Ишни джанъдан джанъысы, къыйындан къыйыны, дагъыда аны бла бирге джанъы китабла, брошюрала, статьяла эм листовкала джазады.

Хаман да сабырды, кесин къолда тутады, кёб сёзлю тюлдю, тириди. Анда вдохновениени творчествосуну, энергияны, воляны да учу-къыйыры болмагъан кючлери бар эдиле.

ШКОЛДА ЁЛКАДА

— Владимир Дмитриевич, сабий празникге къошулургъа сьемисиз?—деб, Владимир Ильич меннъе сорду.
— Сюеме,—дедим.

— Алай эсе, къайда суйсегиз да пряникле, конфетле, ётмек, хлопущкала, оюнчакъла табыгъыз да тамбла инъирге школгъа Надяны кёрюрге барайыкъ. Сабийлеге празник къурайыкъ, джояргъа уа ма сизге ачха.

Онтогъузунчу джыл кыйын, ач эмда суукъ эди. Граждан къазауат бара эди, правительство табханын фронтха джибере эди. Шахарлада къабарыкъ аз эди. Кюреше кетиб ачханы арагъа салыб, сабийчиклеге табханыбызны салдыкъ да сабийле учительницалары бла бирге ёлканы хазыр этер ючюн школгъа ийдик.

Экинчи кюн, сёз берилгеннъе кёре, Владимир Ильич школгъа келди. Ол школда, Сокольникледе, ол кёзюуде Надежда Константиновна солугъан эте эди. Владимир

Ильични аллына къараб эдиле, сора ол Надежда Константиновна эм Мария Ильичина бла энишге, ёлка джарашдырылгъан комнатагъа, тюшгенинде, сабийле ол сагъат аны тегерегин алдыла.

— Не затха ойнарыкъбыз?—деб гитче кызычыкъ Владимир Ильичге сорду.—Хайдагъыз, дженъил... Да, неге?

— Бусагъатда джюрюгюз ёлканы тегерегине хоровад айланайкъ,—деди Владимир Ильич.—Джырлагъан этерикбиз, андан сора кишдикле бла чычханланы оюнларын...

— Разыбыз, разыбыз!—эте, къолчукъларын бир-бирине къагъа, гитче кызычыкъ кычырды, аны ызындан да къалгъанла биргелей тауш этдиле.

— Разымысыз? Алай эсе неди къарау?.. Тутдур къолунъу!.. Хайда дженъил къошулугъуз!

Къараб-къарагъынчы сабийледен эм уллуладан къуралгъан уллу тегерек къуралды. Владимир Ильич ёлканы тегерегине, бары да аны ызындан айланыб тебретиле.

— Хайда, джырны башла! Не сакълайса сен?..—деб, Владимир Ильич ойнайкъ деген джитикёз кызычыкъгъа айланды, ол джырны башлады.

Бары да ёлканы юсюнден джыргъа къошулдула эм аны тегерегине барыб тебретиле. Владимир Ильич джырлаялгъаны чакълы бир джырлай эди. Ол кёзюуде билмей тургъанлай ёлкада тюрю-тюрю бетлери болгъан отла джандыла. Аны школно монтеру джарашдыргъан эди. Ол гитче электрический лампачыкъла табхан эди эмда ал кюнюнде, инъирде кеч, бары да джукълаб тургъан сагъатда, шнурну бардыргъан эди—лампачыкъланы да бутакъларына усда такъгъан эди. Сабийлени къуаннъанларыны, къуанч хахайларыны учу-къыйыры джокъ эди.

Владимир Ильич ала къатыш таза кёлю бла кёз ача эди, кюле эди, джырлай эди.

Сабийле анъа тёрт джанындан соруула бере эдиле. Ол да къайсы бирине да джуаб берирге жетише эди.

Ёлканы тегерегинде шохлукъ кюлкю бла накъырдала эшитиле эдиле.

— Хайда, энди уа кишдик-чычхан оюнну... Не болгъанды сизге? Унутубму къойгъансыз?—деб, Владимир Ильич сабийлени къозгъай эди.

Дагъыда джанъыдан тегерек къуралды, джанъыдан Владимир Ильич сабийлени ичинде... Ол кишдикни иймей чычханни къоруулай къызыу ойнады. Сабийлени къуаннъандан аякъларыны тублеринде чёб сынмайды.

Оюндан сора ушакъ ачылады. Сабийле аны бла буюкъмай, кёллерине келгенни селеше эдиле. Ол аланы кеслерини адамлары болгъан эди. Ала аны уллуладан къоратдыла, биргелерине чай ичерге тартдыла эмда бир бирлерине джетдирмей аны сыйлай эдиле, варенье сала эдиле, бары да анъа бир зат бла джараргъа дыгалас эте эдиле. Ол'а алагъа къозланы сындыра эди, татлы затланы сала эди, исси стаканладан стакан тублеге чай къуя эди эмда бары да аны кесини юйдегиси болгъанча ариу къарай эди.

Владимир Ильич сабийлени бир да бек сюе эди, сабийчикле да аны сезген эдиле. Ол аланы атларын дженъил огъуна билди эмда ол аланы бир-бирлерине къатышдырмай таныгъаны сеирсинирча эди. Сабийлеге джукъ этер къарыу къалмагъан эди, ала Владимир Ильични кеслериники этиб бошагъан эдиле.

Чайдан сора джашыргъан сеир затыбыз барды деб, ала аны башха комнаталагъа тебретдиле. Ала аны живой уголкга келтирдиле, сыннъан къанаты бла чауканы, кишдик бла туююшде къуйругъуну джартысын бошагъан шорбат чыпчыкъны, билеу джыланны, гитче кирпичикни эмда макъаны кергюздюле. Андан сора кеслери салгъан суратланы,

журналны келтирдиле. Владимир Ильич ёмюрюнде да школчула бла кюрешген болмаса, башха джукъну этмегенча, аланы ичлерине синъди. Ахырында сабийлеге саугъаланы чачды да кетерге керекли болдукъ. Бизни ашыра туруб ала бизге келгенлей туругъуз деб тиледиле. Владимир Ильич кесини гитче шохлары бла джылы саламлашды. Праздник аламат болду, сабийле да андан сора Владимир Ильичге письмола джаза эдиле, ол'а иши бек кёб болгъанлыкъгъа, хаман да алагъа джуаб эте эди.

АЙЛАНЫУ

Владимир Ильич ауругъан заманда бек кёб письмо келе эди, ишчилени делегациялары келе эдиле. Бары да къайгъылы эдиле, саулугъу къалайды деб сора эдиле. Владимир Ильич игиге айланнъанында—ол джюрюб башлады, таб айланьргъа да чыгъа эди,—барына да Ленин игиге айланнъанды, деб джуаб эте эдик. Ол бек уллу къуанч эди. Алай'а ишчиле къайгъы эте эдиле: игиге айланнъан эсе ол игиди, алай'а аны кёрюрге уа къачан боллукъду?

Владимир Ильичге къайсы болса да бир митингде къачан сёлеширге боллукъду деб, биз врачлагъа сордукъ. Юч айдан алгъа боллукъ тюлдю,—деб джуаб алдыкъ. Владимир Ильични киногъа алыргъа керек эди. Киногъа алыргъа кинооператор Болтянскийни бойнуна салыннъан эди. Андан Владимир Ильич эслемезча алыргъа кюреш, ансы киногъа тюшерге унарыкъ тюлдю деб, тиледик. Биз Болтянский бла ариу кюн тийген кюн ол Кремлге кесини

кинооператорлары бла келир да, аланы арсеналны юйюню джаны бла „Царь-пушкагъа“ дери баргъан асфальт джолчукъну маршрут бла мюйюшлеге сюер деб оноулашдыкъ. Кёбюсюне Владимир Ильич былайда айланыучан эди.

Бу уллу ишни, артда кинолентаны кёб экземплярла этиб, алай бла ишчилеге эм бютеу халкъгъа Владимир Ильични Кремлде айлангъан заманын кёргюзюр ючюн, дженъилирек тындырыргъа оноулашдыкъ.

1918 джылны сентябры эди. Аламат къачхы кюн болду. Болтянскийге хазыр болургъа керекди деб, телефон бла билдирдик. Владимир Ильичге да сагъатха джуукъда анъа, врачла къаты айтханнъа кёре, сёзсюз айланыргъа чыгъаргъа керекди дедик.

Владимир Ильич огъай демеди.

Керек заманда джангъыдан Владимир Ильични айланыргъа чыгъаргъа заман болгъанды деб, эсине салдым. Ол дженъил ёрге турду, кепкасын алды да айтды:

— Пальтосуз барайым: бююн аламат кюндю!

Болтянскийге ишлени Управленнесинден джолдашла Владимир Ильич чыгъады деб билдирген эдиле. Бу кёзююдеги ишлерибизни юсюнден сёлеше, биз подъездден чыгыб, асфальт джолчукъ таба тебрedik.

Владимир Ильични чыкъгъанындан башлаб юйге кетген заманына дери бары да киноплёнкагъа тюшген эди.

Биз сёлеше-сёлеше бара эдик. Ол заманда уа кинооператорла тёрт джанындан Владимир Ильични хар атламын. хар къымылдагъанын тута эдиле. Владимир Ильич аланы эслеб къояр, ол заманда уа айланыуун тохдатыб кетиб къалыр, киногъа алыу да тохдар деген къоркъууда ала аны эслетмей этерге кюреше эдиле.

Владимир Ильични киногъа кесин тюшюрюр ючюн, мен андан аз-аз джанлай тебрedik.

В. И. Ленин бла В. Д. Бонч-Бруевиччи Кремлде айланыулары.

Кинохроникадан кадрла.

Ол зат аны кёзюне илинмей кълмады да ол айтды:

— Сиз, джуугъум, нек джанлайсыз?.. Айлануу эсе бир-гелей болсун.

Мен ол сагъатлай аны кълатына келдим да биз биягъын-лай сёзню бардырдыкъ. Алай бла „Царь-пушкагъа“ джет-дик. Мени мындан арлакъгъа да барайыкъ деген айтыуума Владимир Ильич джуаб этди:

— Кёз къларарчады, боллукъ тюлдю ансы: тёртге дери энтда бир эки зат джазаргъа джетиширге керекди эмда эки адам келликдиле да алагъа кълараргъа керекди.

Биз ызыбызгъа кълайтыб тебретдик. Бир он атлам этген-лей, Владимир Ильич билмей тургъланлай айтды:

Къларачыгъыз, аркъасында да не эсе да бирлери бла алайда ким эсе да чабыб баралы... Ол киночуду да!

— Кеббе-кертиди,—деб мен джуаб этдим.—Ол кино-операторду эмда ала былайда кёбдюле. Сизни ала эдиле.

— Аны уа эркинлигини сизге ким бергенди?—деб сорду ол.—Сора меннъе не ючюн билдирмегенсиз?

— Сиз алдырыргъа унарыкъ тюл эдигиз да аны ючюн, ол'а бек кереклиди.

— Сора, сиз мени агълартхансыз... Ол алай кълалай бо-лады, Владимир Дмитриевич?—деб, ол меннъе айыб эте-рек болду.

— Мынъа дери да джашауумда быллай затым болма-гъланды, мындан ары да болмаз, Владимир Ильич. Алай'а сизни неда болсун ишчилеге кёргюзюрге керек эди. Бары да сизни ауругъланыгълыздан ызына айлангъланыгълызгъа бек кълуангъландыла, кинода бола эсе да, сизни бла кёрюшюр-ге сюедиле, джыйылыуда сёлеширге сизге юч айдан алгъа боллукъ тюлдю...

— Ну, аны кёрюрбюз!..—деб Владимир Ильич джуаб кълайтарды.

— Врачла алай бегитгендиле. Ишчиле уа хар къалайда да къайгъылы боладыла. Айланъан заманыгъызда биз да сизни киногъа алыргъа эм алгъа да аны ишчи клубланы барында да кёргюзюрге деб, оноулашхан эдик. Ол ишчи классха амалы болмагъанча керекди.

— Да, ол керек эсе аны иши башхады, сизни гюнахыгъыз кечиледи.

Биз кюлдюк, аны къурагъаныбызгъа да накъырда эте, джарыкъ къуанч ушакъ бла андан ары тебрedik.

— Да былайда сизни джашыртын уллу кино къайгъыгъыз барды да!.. Таб, бек таб агъартхансыз да сиз'а мени,— деб Владимир Ильич халал селеше эди.

Кинооператорла джашыргъаныбыз ачыкъ болгъанын кёрюб, букъгъан джерлеринден чыкъдыла эмда ол селешгенибизни болуму бла киногъа алдыла. Эсимдеди, Владимир Ильич джарыкъ, кюле тургъанлай тюшген эди да ол кадрла артыкъ да бек таб болгъан эдиле. Къалгъан джерлери да сеир эм джашаудача эдиле.

Болтянский залда лентаны саулай Владимир Ильичге кёргюзгенинде, „Царь-пушканы“ къатында кадрланы ол артыкъ да бек джаратхан эди.

Киолентагъа къарагъандан сора бир замандан „Владимир Ильични Кремлде айланыуу“ деб, аталгъан кинокартина джарашдырылыб кинотеатрланы экранларында чыкъгъан эди. Чынъ алгъа ол „журнал“ халда Москваны ишчи кварталларында киноларыны экранларында чыкъгъан эди, артда уа хар къайда да кёргюзюб тебрedik. Къарагъанланы къуанчлары адам айталмазча эди. Владимир Ильич экранда кёрюннъенлей бютеу бары да къоба эдиле эм „Джашасын Владимир Ильич!“—деб, къычыра, кёб харс ура эдиле.

ВЛАДИМИР ИЛЬИЧ СУББОТНИКДЕ

Майны бнри 1920 джыл. Демонстрацияны орнуна Бютеуроссия субботник къурааргъа деб большевик партияны этген чакъырыууна уруннъанла бек разы болдула. Эртденбла эртдеден Москва ишчиле бла къуллукъчуланы колонналары революцион джырла бла шахарда субботник болур джерге тебретиле.

Ол кюн Кремлде джашау эртде башланнъан эди. Субботникге келген къуллукъчула къаум-къаум, отрядла, колоннала болуб бары ишлер джерлерине кете эдиле.

Кремлни кызыл аскерчилери къуллукъларын къоюб кетерге болмай эдиле. Ол себебден, ала субботникни Кремлде да кёб иш болгъаны себебли, анда этерге деб оноу болгъан эди.

Кремлдеги аскер часть казармаланы аллында тизилди. Эртден тогъуз сагъатха джуукъ Владимир Иаъич пло-

шадха чыгъыб командирни къатына келди, аскердеча честь берди да айтды:

— Джолдаш командир, субботникде ишлер ючюн менъе сизни частха къошулургъа эркинлик беригиз.

Секунд чакълы джунчуду, андан сора командир джуаб этди:

— Келигиз! Владимир Ильич, онъ флангга сюелигиз!

Владимир Ильич онъ флангга дженъил барды эмда шеренгагъа сюелди. Къызыл аскерчилени тизгинлеринде онъсунуу гюрюлдеу болду. Владимир Ильич аланы биргелерине болгъаны аланы бек насыблы эте эди. Оркестр согъа, часть ишлер джерине тебреди. Кремлни площадын анда-мында джарашыусуз джыйылыб тургъан мазаллы къангъа, томурау, таш тѣбеледен ариуларгъа керек эди, аланы барын да узакъгъа элтирге эмда сортлары бла бир-бири юсюне къаларгъа керек эди: къангъаланы къангъалагъа, томурауланы томураулагъа, джукъа къангъаланы джукъа къангъалагъа.

Бары да бирден ишге къадалдыла. Владимир Ильич къуру къалгъанла солугъан „тютюн ичерге“ 5 минутха бѣлюшоу болгъан заманда болмаса, къызыу ишлей эди. Ол беш минутда хар кимни эси анда эди. Ол накъырда эте эди, соруулай эди, хапар айта эди. Ахырысы кефи бек аламат эди.

Владимир Ильич да субботникде ишлейди деб, саулай Москвагъа хапар джайылгъан эди. Къалайда да ол къуанчлы хапар джюреклени кѣлтюрте эди, къанат битдире эди.

БАШЛАРЫ

Владимир Ильични сабий заманыны юсюнден	7
Уюкъяла	12
Ленинни джашаууна кърккьюу болады	18
Ананы саугъасы	23
Мария Александровна	25
Ленин келгенди	32
Ильич солуйду	37
Таза табакъланы обществосу	42
Октябрны биринчи кюнлеринде	45
Солдат ётмек	52
Совет герб	55
Кремлде	58
Школда ёлкада	61
Айланыу	65
Владимир Ильич субботникде	70

для начальной школы

Бонч-Бруевич Владимир Дмитриевич

НАШ ИЛЬИЧ

Редактор *К. М. Коркмазов.*

Художественный редактор *М. П. Бертник.*

Технический редактор *Д. Х. Кубанов.*

Корректор *Р. А. Ижаева.*

Сдано в набор 26.II-1960 г. Подписано к печати 5-IV-1960 г.

Бумага 70 x 92 $\frac{1}{16}$ Физ. п. л. 4,5. Усл. печ. л. 5,26. Уч.-изд. л. 2,5.

Тираж 1000 экз. Заказ 1083. Цена 1 руб. 90 коп.

Карачаево-Черкесское книжное издательство,
г. Черкесск, Кооперативная, 7.

Черкесская типография, г. Черкесск, Комсомольская, 32.

Цена 1 руб. 90 коп.

НА КАРАЧАЕВСКОМ ЯЗЫКЕ

В. Замуцкая

НАШ ИЛЬЧ